

*Ставицький О. М., кандидат військових наук,
доцент, докторант НА ДПС України
ім. Богдана Хмельницького (м. Хмельницький)*

ПРОФЕСІЙНЕ ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ НА ОСНОВІ МОДЕЛІ ФАХІВЦЯ З ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ

У статті обґрунтовано основні підходи до побудови моделі офіцера-прикордонника для умов сучасної базової вищої освіти, яка спиратися на чотири підструктури особистості: професійну спрямованість; професійну компетентність; професійно важливі якості; професійно значимі психофізіологічні властивості.

Ключові слова: дослідження особистості, вимоги професії, професійне виховання

В статті обґрунтовано основні підходи к построению модели офицера-пограничника для условий современного базового высшего образования, которая опирается на четыре подструктуры личности: профессиональную направленность; профессиональную компетентность; профессионально важные качества; профессионально значимые психофизиологические свойства.

Ключевые слова: исследование личности, требования профессии, профессиональное воспитание

In the article the main approaches to the construction of a model of border guard officer base for the conditions of modern higher education, which is based on four substructures of personality: professional orientation, professional competence, professionally important qualities; professionally significant psychophysiological qualities.

Keywords: Research identity, requirements of profession, professional education

Актуальність. Теоретичний аналіз проблем професійного виховання, представлений у роботах [1-4] показав, що в ході формування особистості майбутнього фахівця ключову роль відіграють його уявлення про професію та про себе як суб'єкта діяльності. Психологічним механізмом, який визначає формування ставлення майбутнього фахівця до себе як суб'єкта професійної діяльності, до обраної професії, а також до колег, є уявлення курсанта Національної академії Державної прикордонної служби України (далі НАДПСУ) про зміст і умови оперативно-службової діяльності у підрозділах охорони державного кордону, іншими словами - образ професії і, відповідно, власний образ суб'єкта професійної діяльності.

Аналіз останніх публікацій. Поняття «образ» є одним з центральних у психолого-педагогічних дослідженнях, оскільки саме «образ», який відображає об'єктивну реальність, є змістом психіки суб'єкта [1, с. 15].

З точки зору професійного виховання особливо важливо, що в структурі образу професії або професіонала регулюючу роль можуть виконувати не тільки реальні, типові і стабільні ознаки професії, але й ті, які приписуються суб'єктом, індивідуально відокремлювані й ситуаційно оцінювані. Вони можуть неадекватно відображати реальність і при цьому бути регулятором поведінки.

Предметом дослідження фахівців є,

зокрема, образ «Я» людини, образ професії в його свідомості. Близьким до поняття образу «Я» є поняття «Я-концепція», яка відрізняється більшою узагальненістю, повнотою, усвідомленістю і, у зв'язку з цим, більшою регулюючою стійкістю. Р. Бернс, розглядаючи поняття «Я-концепції» у зв'язку зі змістом виховання, відзначає, що це сукупність усіх уявлень індивіда про себе, співвіднесена з їх оцінкою [2].

Розглядаючи професійно-важливі особистісні якості офіцерів-прикордонників, В.А.Балашов [3] основними критеріями оцінки рівня розвитку і сформованості особистісної зрілості називає цілісність образу «Я» («Я-концепції»), самооцінку і рівень намагаень особистості. При цьому образ «Я» прирівнюється до «Я-концепції», й визначається як динамічна система уявлень особистості про себе, формована людиною в процесі діяльності та спілкування із самим собою й іншими людьми. Поряд з «реальним Я» у свідомості людини присутнє його «ідеальне Я», тобто образ, у якому він схильний являти себе в результаті реалізації своїх можливостей. Наявність або відсутність гармонії між цими двома образами є важливим критерієм оцінки особистості офіцера-прикордонника.

Дослідники Кон І.С., Бассин Ф.В., Альошина Ю.Е. вживають поняття «сила Я», під яким розуміється збалансованість реального «Я» и образу «Я», що відображає внутрішню рівновагу особистості фахівця,

її цілісність, розвинуті адаптивні якості. [4, с. 1].

Виклад основного матеріалу. Образ професії й образ професіонала, який є змістом професійної свідомості і самосвідомості фахівця, формується у процесі навчання у навчальному закладі, шляхом поступового включення у відповідну практику, накопичення і осмислення особистого практичного досвіду. Для того, щоб такий образ був адекватним, системним і цілісним, майбутньому фахівцеві, зокрема, курсантові НАДПСУ, повинна пред'являтися цілісна модель, що відображає типовий зміст професійної діяльності й вимоги, що пред'являються до кваліфікованого професіонала.

Як відомо модель являє собою визначеного виду абстракцію, що спрощує розгляд взаємозв'язків у системних об'єктах. Поняття "модель" у методології науки трактується як аналог визначеного фрагмента природної або соціальної реальності, породження людської культури. Цей аналог може виконувати різноманітні функції: зберігати і розширювати знання про оригінал, перетворювати його або керувати ім. Із гносеологічної точки зору модель - представник, замітник оригіналу в пізнанні й практиці [5, с. 289].

Таким чином, можливо зробити висновок: якщо образ професіонала відображає знання, суб'єктивно сприйняті і включені в оціночну систему суб'єкта, то модель професіонала являє собою об'єктивний системний опис змісту діяльності, умов її протікання і вимог, що висуваються до професіонала.

При цьому слід враховувати, що службова діяльність персоналу Державної прикордонної служби, як і будь-яка професійна праця, є соціокультурним явищем, яке ускладнюється в міру розвитку суспільства, його законодавчої і правової системи. Аналіз джерел, у яких простежується історія становлення Збройних сил Україні та Державної прикордонної служби зокрема [6-10], показує, що в кожен історичний період усвідомлювалося значення особистісних якостей і здібностей кандидатів на службу для ефективного виконання службових обов'язків. Крім того, перелік і обсяг цих якостей постійно розширювався й ускладнювався.

Системний опис професійної діяльності офіцера-прикордонника ведеться у

відповідності до реальних соціально-економічних умов у яких виконують службові обов'язки випускники НАДПСУ. Зміст освіти, тобто мета освітньої та професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників, місце даного фахівця в структурі Державної прикордонної служби України і вимоги до його компетентності, інші соціально важливі властивості та якості відображені як у освітньо-кваліфікаційних характеристиках, так і в моделях фахівця [3; 11-15].

Крім виділення професійно важливих якостей і цілісних моделей фахівця в науково-педагогічній літературі велика кількість досліджень присвячена аналізу психологічної готовності (або підготовленості) випускника професійної школи, що також описує особистісні й суб'єктні якості.

Виклад основного матеріалу. Продуктивний аналіз досліджень у цьому напрямку дозволяє виділити наступні підстави для класифікації ознак такої готовності: функціональний стан суб'єкта діяльності; суб'єктні психологічні характеристики; особистісні характеристики; етапи діяльності; зміст діяльності; зміст педагогічного впливу.

Розробляючи модель офіцера-прикордонника для умов сучасної базової вищої освіти, можливо (слідом за Е.Ф. Зеер) спиратися на чотири підструктури особистості: професійну спрямованість; професійну компетентність; професійно важливі якості; професійно значимі психофізіологічні властивості. Відповідно змістовна частина моделі конкретизує кожен з цих підструктур.

До загальної спрямованості віднесена система моральних цінностей, при особливій увазі на культивування патріотизму, чесності, гуманності і принциповості; розвинутої екологічної та валеологічної свідомості. Спеціальна спрямованість містить у собі розуміння сутності та соціальної значущості своєї спеціальності, самореалізацію за допомогою професійної діяльності, професійний саморозвиток.

До особистісної компетентності, характерної для фахівців будь-якого профілю, віднесені наступні різновиди компетенції: соціальна, яка пов'язана зі здатністю брати на себе відповідальність, приймати участь у спільному прийнятті рішень, врегулювати конфлікти

ненасильницьким шляхом, співіснувати з людьми інших культур, мов і релігій, перешкоджати виникненню націоналізму, клімату нетерпимості; персональна, що гуртується на ерудиції в областях не пов'язаних явно з професійною діяльністю, зокрема з володінням уміннями і навичками рефлексії, саморозвитку і самовдосконалення, високим рівнем культури мови, культури поведінки; інформаційна, що включає в себе володіння новими інформаційними технологіями і критичне їх використання, знання іноземних мов; екологічна, заснована на знанні загальних законів розвитку суспільства і природи, у тому числі синергетичних принципів улаштування світу, екологічної відповідальності за професійну діяльність; валеологічна, що означає наявність знань і умінь в області здоров'я і здорового способу життя.

Професійна компетентність офіцерів-прикордонників являє собою досить широку область, до неї входять наступні компетентності: спеціальна - знання, уміння і навички, що забезпечують самостійне виконання професійних дій і подальший професійний розвиток; комунікативна; аутокомпетентність - володіння уміннями і навичками керування вольовою й емоційною сферами, технологіями подолання професійні деструкції, високий рівень рефлексії і самоперевірки; навички усної і письмової мови; організаторська; пошуково-реконструктивна.

Професійна компетентність, як загальна, так і спеціальна, забезпечується багато в чому розвитком професійно важливих якостей, таких, як пам'ять, логічне і творче мислення, рефлексія, організованість, зібраність, наполегливість, акуратність і пунктуальність, емоційна стійкість, спостережливість, допитливість, увага, рішучість, контактність. Розвиток перерахованих вище якостей у сполученні зі стійкою системою моральних цінностей є основою формування компонентів, необхідних для навчання будь-якої спеціальності.

До найбільш важливих психофізіологічних узагальнених властивостей віднесені: гнучкість (пластичність) - здатність коректувати програму діяльності відповідно до вимог ситуації; абстрагування - здатність успішно узагальнювати конкретні факти, уміння

спиратися на абстрактні слова, образи в процесі мислення; рефлексія - здатність довго утримувати в пам'яті інформацію, щораз переосмислюючи її по-новому, ретельно продумувати свої дії.

До спеціальних психофізіологічних у властивостей, що є характерними для офіцерів-прикордонників, віднесені: вербалізація - легкість мови, здатність без напруги передавати словами зведення про ті або інші події; емоційна стабільність - відсутність схильностей до тривожного стану, фрустрації, агресивності, легкої збудливості, швидка пристосовність до різних умов, адекватна самооцінка.

Аналіз даної моделі дозволяє, у зв'язку зі завданнями нашого дослідження, зробити декілька висновків:

опис оперативно-службової діяльності значно ускладнився за останнє десятиліття. Виділення декількох рівнів опису, його структурування дозволяє побудувати системну і повну модель фахівця в сфері охорони та захисту державного кордону.

опора на ключові кваліфікації дозволяє будувати модель фахівця з метою його професійної підготовки таким чином, щоб по можливості враховувати практику оперативно-службової діяльності органів охорони державного кордону. Даний підхід (опора на ключові компетентності або ключові кваліфікації) і тут показує свою продуктивність.

розглянута модель фахівця служить для системної організації професійної підготовки. Не розширюючи рамок навчального часу, передбаченого освітньо-кваліфікаційною характеристикою та освітньо-професійною програмою за спеціальністю «Охорона та захист державного кордону», вона сприяє посиленню виховної спрямованості навчального процесу. У той же час для цілей професійного виховання, зокрема, формування образу професії, образу професіонала, самооцінок така багатоскладова модель може виявитися занадто складною.

Службова діяльність персоналу органів охорони державного кордону відрізняється явно вираженою специфікою і розмаїтістю спеціалізації. Тому для вирішення завдань нашого дослідження потрібно розглядати зміст професії офіцера-прикордонника, який, з одного боку - враховував би загальні вимоги до всіх юридичних спеціальностей, з

іншого боку - відображав загальні вимоги до персоналу органів охорони кордону, із третьої сторони - вказував на специфічні якості, що потрібні для конкретної спеціалізації та умов служби в різних підрозділах. Саме така модель, яка відображає загальне, особливе і конкретне у професії була реалізована у нашому дослідженні й буде представлена в наступних публікаціях.

Висновки й напрямок подальшого дослідження. Завершуючи розгляд моделі фахівця, як основи професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників, можна зробити висновок, що на кожному історичному етапі існує різний образ

професіонала, що відповідає реальним умовам оперативно-службової діяльності органів охорони державного кордону. Складність і розмаїтість функцій, виконуваних персоналом різних підрозділів охорони кордону, невизначеність, що існує при призначенні на первинні посади випускників НАДПСУ, вимагає розробки такої моделі фахівця, яка, з одного боку, відрізнялася б цілісністю, відображала інтегральні вимоги до його ключових професійних компетентностей, з іншого боку - могла бути структурована і конкретизована відповідно до умов професійної (оперативно-службової) діяльності персоналу органів та підрозділів ДПСУ.

Література

1. Ситников, В.Л. Психология образа ребенка (в сознании субъектов педагогического процесса): автореф. дис. ... доктора психол. наук : 19.00.07 / Ситников Валерий Леонидович. – СПб., 2001., с. 15.
2. Бернс, Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Роберт Бернс. – М.: Прогресс, 1986. – 420 с.
3. Балашов, В. А. Формирование профессиональных качеств у слушателей-пограничников в процессе профессионального обучения: дисс. ... кандидата пед. наук : 20.01.06 / Балашов Валерий Алексеевич. – Хмельницкий, 1996. – 263 с.
4. Кон, И.С. Категория «Я» в психологии / И.С. Кон // Самосознание и защитные механизмы личности. Хрестоматия, Самара: БАХРАМ, 2000. с. 15-34.
5. Богословский, В.П. Моделирование научно-исследовательской деятельности в педагогическом вузе/ В.П. Богословский // Педагогика в вузе: Наука и учебный предмет/ Рабочие материалы конференции. – СПб.: РГПУ им. А.И. Герцена, 2000. – С. 286-297.
6. Кабачинський, М. І. Історія кордонів та Прикордонних військ України : монографія / М. І. Кабачинський. – Хмельницький : Видавництво Хмельницької міської друкарні, 2000. – 216 с.
7. Яворницький, Д. І. Історія запорізьких козаків : У 3 т. / Д. І. Яворницький. – Львів : Світ, 1990. Т. 1. – 1990. – 319 с.
8. Військове виховання : історія, теорія та методика : навчальний посібник / [За ред. В. В. Ягупова]. – К., 2002. – 560 с.
9. Нешадим, М. І. Військова освіта України : історія, теорія, методологія, практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / М. І. Нешадим. – К., 2004. – 56 с.
10. Боровых, А.С. Профессиональное воспитание курсантов и слушателей в учебных заведениях МВД России в 1980-90 гг.: диссертация канд. историч. наук: спец. 07.00.02 «Отечественная история» / Боровых Александр Сабинович. – СПб., 2000. – 214 с.
11. Дзюба, П. М. Теоретична модель професійного становлення майбутніх офіцерів-прикордонників на основі особистісно орієнтованого навчання [Електронний ресурс] / П. М. Дзюба // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України : електрон. наук. фах. вид. / гол. ред. Романишина Л. М. 2010. Вип. 2. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadps/2010_2/10dpmoon.pdf. – Заголовок з екрана.
12. Мацишин, М. О. Модель професійного становлення майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 308. Педагогіка та психологія. – Чернівці: Рута, 2006. – 129 с.
13. Новак, І. А. Дидактична модель підготовки оперативного складу Прикордонних військ України : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Національна академія Прикордонних військ України імені Б. Хмельницького. Хмельницький, 2003. 18 с.
14. Почекалін, І. М. Модель формування професійної культури офіцерів в умовах службової діяльності / І. М. Почекалін, В. В. Райко // Збірник наукових праць. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах № 8 (61) / гол. ред. Сущенко Т. І. – Запоріжжя : Вид-во Класичного приватного університету, 2010. – С. 368–373.
15. Мельничук, О. Модель спеціаліста / О. Мельничук, А. Яковлева // Высшее образование в России, 2000, – №5. – С. 16-19.